

TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ

EGEMEN YILGÜR

Σοβεντιρ δε Καβέλλα (Τούρκε) ε.β.β.β. 115, Ενδύμιον Καβάλλας
'Η εργαστηριαία των Καπνών
La Manipulation des Tabacs.

İÇİNDEKİLER

SUNU.....	11
ZEHRA KOSOVA ÖLDÜ.....	11
BİR TÛTÛN İŐÇİSİ ÖLDÛ	17
TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ: GENEL DEĞERLENDİRME.....	24
1927 TÛTÛNCÛLER GREVİ.....	156
SAMSUN'DA TÛTÛNCÛLER GREVİ.....	161
MOSKOVA'YA GİDİŐ	169
T.K.F İSTANBUL VK'NİN TÛTÛNCÛLERİ DESTEKLEME BİLDİRİŐ	194
ÖNSÖZ	229
TEŐKİLAT	233

TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ: GENEL DEĞERLENDİRME³

Egemen Yılgür

1923-24 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin, Türkiye ve Yunanistan'ın toplumsallıkları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Değişime konu olan sadece nüfus değildir bu süreçte. Aynı zamanda farklı coğrafyalarda, özgün tarihsel süreçler içerisinde gelişen kültürel unsurlar da bir coğrafyadan diğerine nakledilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik merkez, Kavala, Drama ve İs-

- 3 Bu metnin kaleme alınması uzun soluklu bir emek sürecinin sonucunda mümkün oldu. Söz konusu süreçte çeşitli biçimlerde bana destek olan hocalarım, dostlarım ve aileme; Erden Akbulut, Sibel Yardımcı, H. Neşe Özgen, Yıldırım Şentürk, Hakan Koçak, Berna Güler Müftüoğlu, Aslı Odman, Tayfun Koç, İbrahim Aslan, Metin Özbaskıcı, Armağan Öztüksavul, Orhan Silier, Demir Küçükaydın, Sırrı Öztürk, Saygı Yağmurdereli ve tüm kaynak kişilerime teşekkür etmek istiyorum.

Ayakta Saygı Yağmurdereli;
Oturandar (Bilinmiyor), Mediha Özçelik, Zehra Kosova, Özgür Tunalı, Saniye.

keçe gibi yerleşim birimlerinde; kitlesel bir biçimde tütün üretim ve işleme birimlerinde istihdam edilerek yoğun bir sendikal-siyasal mücadele deneyimi kazanan tütüncülerin siyasal kültürü de bu süreçte Yunanistan'dan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne taşınmıştır.

Tütüncüler; söz konusu siyasal kültürün üreticileri ve aynı zamanda bu kültür tarafından şekillendirilmiş bireylerden oluşan bir çevrenin adıdır. İstanbul, İzmir ve Samsun'daki tütün üretim ve işleme birimlerinde aktif olarak çalıştıkları süre içerisinde bir yandan üretim birimlerinde söz konusu kültürü yeniden üretmiş, diğer taraftan dönemin sol hareketleri ile ilişkilendirilmiş en kalabalık işçi çevresi olarak politik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. 1930'ların ortalarından itibaren yaprak tütün depolarında kalifiye işçilerin önemini azaltan yeniliklerin uygulamaya konulması tütüncülerin bu alandaki gücünü kırmış, Yunanistan'dan Türkiye'ye taşınan siyasal kültür bu noktadan sonra giderek zayıflamaya başlamıştır. Çok partili hayata geçişi izleyen dönemde tütüncüler artık bir çevre değil, Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'nden Türkiye İşçi Partisi'ne kadar çeşitli sosyalist hareketlerde şu veya bu düzeyde rol oynayan bireyler olarak hareket etmiş ve bu şekilde algılanmışlardır.

Günümüzde tütüncüler ve tütüncülerin tarihi çeşitli yazılı kaynaklardaki değinmeler ve sayıları günden güne azalan canlı tanıkların hafızalarında depolanmış anı kıvrıntıları dışında unutulmaya yüz tutmuş durumdadır. Bu sürecin tamamlanması emek tarihi başta olmak üzere pek

çok bilimsel disiplin için olduğu gibi tütüncülerle aynı idealleri paylaşan yeni kuşaklar için de büyük bir kayıp olacaktır. “Tütüncülerin Tarihi”nin ilk baskısı söz konusu gidişata dur demek noktasında bir ölçüde başarılı olmuş, hem Türkiye hem de dünya yazınında tütüncülerle ilgili yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴

“Tütüncülerin Tarihi”nin ikinci baskısına yazılan bu değerlendirme bölümü, tütüncülerle ilgili mevcut belge ve sözlü tanıklıklardan derlenen bilgilerin karşılaştırmalı bir analizle yeniden kurgulanması yoluyla, tütüncülerin hikayesini mümkün olduğunca nesnel bir çerçevede ele alma iddiasını taşıyor. Metinde paylaşılan bilgiler on yıldan uzun bir zaman dilimine yayılmış kapsamlı bir araştırmanın meyveleri. Konuyla bir şekilde ilişkilendirilmiş ve bakış açıları tütüncülerin tarihsel deneyiminin anlaşılmasına katkı sağlayacak 16 kaynak kişi ile daha önce bir doktora tez çalışması sırasında yapılan görüşmeler söz konusu araştırma sürecinin önemli bir ayağını teşkil ediyor.⁵ Görüşülenlerin arasında tütün işçileri, yakın akrabaları, komşuları veya bir biçimde onlarla temâs etmiş başka kaynak kişiler var. Aynı şekilde daha önce yayınlanmış açık kaynaklarda yer alan bilgi kırıntılarının izinin sürül-

---

4 İlgili literatürün örnekleri için bkz. Vardağlı [(2011); (2009)]; Nacar [(2019); (2014a); (2014b); (2011)], Yılgür [(2016); (2015)]; Karaca (2017).

5 Yılgür, Egemen. (2014). Geç-Peripatetik Roman Tütün İşçilerinin Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri. *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Tez tamamlanmasından iki yıl sonra Ayrintı Yayınları tarafından “Roman Tütün İşçileri” adıyla yayınlandı.

mesi ve bunların bir araya getirilerek bütünsel bir anlatının inşası çalışmanın üzerinde yükseldiği bir diğer saça ayağı. Söz konusu kaynaklar arasında tütün işçileri İdris Erdiñ [(Akgül, 2004), (Aydemir, 2000)], Zehra Kosova [(1996), (2011), (Berktaş, 1999), (Günçikan, 2011)] ve Mustafa Özçelik'in (2003) tanıklıkları temel alınarak oluşturulmuş metinler; tütün işçilerinin, bir meslek grubunun ötesinde topluluk olarak kendilerini ve deneyimlerini nasıl algıladıklarını yansıtmaları itibarıyla ayrıcalıklı bir yere sahip. Mihri Belli [(2005), (1999a)(1999b)], İsmail Bilen (1991), Zihni Anadol (1989), Moris Gabbay (2013), Kerim Korcan (1989), Osman Rauf Alper (1995), Orhan Suda (2004), Suat Şükrü Kundakçı (2005), Müeyyet Boratav (2006), Aclan Sayılğan (1969) gibi bir dönem tütün işçileri ile aynı politik süreçlerin içerisinde yer almış entellektüellerin elinden çıkan metinler ise grubun dışarıdan nasıl algılandığının ipuçlarını sunuyor.

Çalışmada başvurulan bir diğer kaynak ise arşiv belgeleri. Cumhuriyet ve Osmanlı arşivlerinde yer alan çeşitli belgelere yeri geldikçe metnin içerisinde referans veriliyor. Son olarak TÜSTAV tarafından yayınlanan belge kitapları, tütün işçilerinin bir parçası olduğu tarihsel anların, tek tek kaynak kişilerin zihin dünyalarının ötesinde yazılı kayıtlara nasıl yansıdığına incelenmesine imkân vermeleri itibarıyla bu metnin şekillenmesinde kritik bir rol oynuyorlar [(İleri, 2003); (Akbulut, 2005); (Dervişoğlu, 2007); (Akbulut & Tunçay, 2009); (Anonim, 2000 [1954]); vd.].

Kavramlar

Tütüncülerle ilgili tanıklıkların pek çoğunda, gruba etnik bir öz atfedildiği görülmektedir. Söz konusu anlatılarda tütüncüler, ya bir bütün olarak “Çingene” ya da “esmer vatandaş” ifadeleri ile gönderme yapılan topluluğun parçası ya da üyelerinin büyük bölümü bu toplulukla ilişkilendirilmiş bir küme olarak ele alınmaktadır. Hal böyle olunca işaret edilen ifadeler ve bu ifadelerin gönderme yaptığı toplumsallıkların anlaşılması çalışmanın genel amacı çerçevesinde kritik bir önem kazanıyor.

“Çingene” kelimesinin etimolojisi ile ilgili tartışmalar son derece köklü ve çeşitlidir [(Gaster, 1910); (Bussell, 1919); (Barrett, 1979); (Yıldız, 2007); (Matras, 2015)]. Son zamanlarda kelimenin eski Türkçe’de yoksul anlamına gelen çıgañ(y) sözcüğünden türediği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır [(Stachowski, 2002) akt: (Yıldız, 2018); (Tietze, 2002, s. 436); (Matras, 2011, s. 257); (Yıldız, 2018, s. 362)]. Kaynak sözcüğün başlangıçta, günümüzdeki anlamıyla modern bir etnik gruba değil, bir sosyal kategoriye gönderme yapıyor oluşu ilgi çekici bir durumdur. Kaşgarlı Mahmûd “Dîvânü Lugâti’t Türk”te çıgañ sözcüğünün yoksul anlamına geldiğini yazar (2007[1074], s. 230). Agacano’v’a göre ise daha geç dönem kaynaklarında geçen cigan sözcüğü Türkmen yoksullarına verilen isimler arasında yer almaktadır (2010, s. 163).

Osmanlı döneminde kaleme alınan kaynaklarda, Çingene / Çingâne sözcüğünün zaman zaman ortak kökenden gelen bir topluluk ya da toplulukların adı olarak kullanıldı-

ğı görülmektedir. Böylesi durumlarda ortak köken varsayımı genellikle dışarıdan bakan gözlemcinin kimi zaman da muhataplarının katkılarıyla yarattığı mitsel anlatılara dayanır [(Friedman & Dankoff, 1991); (Çelik F., 2018, s. 2017)]. Öte yandan arşiv belgeleri ve dönem kaynakları üzerinde yapılacak detaylı bir analiz, söz konusu adlandırmanın esas itibarı ile özgün bir yaşam biçimini işaret ettiğini göstermektedir [(COA.MVL.572.71.3.1.1858.Satır_1); (COA.C.ML.331.13593.1.Satır_1); (Yılıgür, 2018b); (Çelik F., 2018, s. 224)]. Bu yaşam biçimini paylaşan Romanlar [(Ginio, 2004); (Çelik F., 2013)], Teber (Abdallar), Tahtacılar [(COA.DH.MKT.1368.131.1.1, 1886); (COA.NFS.D.3201.0-8); (Yılıgür, 2018b); (Çakılcı, 2019)], Domlar (COA.BEO.655.49054.1.1) ve Lomlar (COA.DH.ID.63.39.2.1.1914.Line_1) gibi topluluklar “Çingene” ya da “Kıpti” ifadesiyle adlandırılmışlardır.

“Çingene” olarak adlandırılan toplulukların ait oldukları sosyo-ekonomik kategori antropoloji yazınında peripatetik kavramı ile karşılanmaktadır. İlgili literatürde, peripatetik gruplar geçimleri büyük ölçüde zanaat ve hizmet sunumuna dayanan, şu veya bu ölçüde endogamik aile toplulukları olarak tanımlanırlar. Genellikle komşularından daha yüksek bir mekânsal hareketlilik seviyesine sahip olan bu grupların göçebeliklerinin temelinde belli mevsimlerde müşteri toplulukları arasında yaptıkları seyahatlar bulunmaktadır [(Berland, 1979); (Rao, 1987, s. 3)]. Peripatetik topluluklar için modern kurumların yükselişi, endüstri ve kapitalist ilişkilerin gelişimi sundukları

zanaat ve hizmetlere dönük talebi ortadan kaldıran bir meydan okuma olmuş, buna yanıt olarak peripatetik topluluklar, çoğunlukla kentlerde farklı ekonomik faaliyetler geliştirmiş ve daha az hareketli bir yaşam biçimini benimsemişlerdir [(Gmelch, 1982); (Salo, 1982), (Salo, 1986), (Salo, 1987); (Williams, Lerch, & Lerch, 1982); (Silverman, 1988); (Jabbur, 1995); (Rao, 2007)]. Söz konusu değişimi deneyimleyen gruplar için göçebelik vurgusu çok belirgin olan peripatetik ifadesinin kullanımı eleştiri konusu yapılmıştır [(Gmelch, 1982); (Salo, 1986)]. Nitekim yakın dönemlerde grup kimliğini korumakla birlikte artık aynı sosyo-ekonomik kategorinin parçası olmayan topluluklar için geç-peripatetik adlandırılmasının kullanımı önerilmiştir (Yılıgür, 2016).

Türkçe'ye Roman olarak yerleşen sözcük esas itibarıyla eski Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının Avrupa kolunda yayılmış olan peripatetik topluluklardan birinin öz adlandırmasıdır [(Marushiakova & Popov, 2001b); (Matras, 2019)]. Balkan coğrafyası ve Ege'nin her iki yakasının en görünür peripatetik / geç-peripatetik topluluğu olan Romanlar, Romanes adını verdikleri kendilerine ait bir dile sahiptirler. Romanes, peripatetik toplulukların özel iletişim amacıyla kullandıkları karışık kelime dağarcıklarından farklı olarak özgün gramer yapısıyla gerçek bir dildir [(Matras, 2004a)]. Kimi Roman toplulukları dillerini kısmen yitirmekle birlikte, Romanes sözcükleri çoğunluk dillerin gramerleri ile birlikte kullanmayı sürdürürler [(Matras, Gardner, Jones, & Schulman, 2007)].

Bazı Roman grupları kendilerini birlikte yaşadıkları ya da bir şekilde ilişkilendikleri çoğunluk toplumların kimliğine referansla Türk, Bulgar, Sırp, Arnavut, Rumen ya da Macar olarak adlandırmayı tercih etmektedirler (Marushiakova & Popov, 2013).

Yukarıdaki kavramsal açıklamalardan hareketle çalışmanın genel amacı çerçevesinde anlamlı olan şu soru sorulabilir: Tütüncüler çevresi, gerçekten de Roman-“Çingene” ya da peripatetik kavramlarıyla ifade eden toplumsal gruplarla herhangi bir şekilde ilişkili midir? Basitçe söylemek gerekirse, tütüncüler çevresinin Balkan coğrafyasında yaşayan çeşitli etnik gruplara mensup bireylerden oluştuğu, ama bunların arasında geç-peripatetik Romanların önemli bir çoğunluk oluşturduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Diğer tarafta bir grubun etnik ve toplumsal varlığının, kendisine ilişkin öz tahayyüllerini yansıtan emik ve dışarıdan bakışla kurulan etik aidiyetlerin etkileşimiyle biçimlendiğini söylemek herhalde yanlış bir değerlendirme değildir.⁶ Bu bağlamda tütüncülerin dışarıdan algılanma biçimleri ve kendi öz değerlendirmelerini birlikte ele almak meselenin daha net bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

---

6 Etik-Emik etnisite ve tahayyüle ilişkin tartışmalar sosyal bilim yazının karmaşık meseleleri arasında yer almaktadır. Bu tartışmalarla birkaç örnek için bkz. Harris (1990), Pike (1967), Headland (1990).